

הרב אליהו בקשי דורון

מצוות כיבוד ומורא אב ואם

ראשי פרקים

- א. הוקש כבודם לכבוד המקום
- ב. איזהו כיבוד
- ג. שיעור המצווה – עד היכן כיבוד אב ואם
- ד. קיום המצווה ודרך הכיבוד
- ה. איזהו מורא
- ו. מעמד ההורים כלפי בניהם
- ז. המקור לדברי הגמרא "לפי ששלושה שותפים באדם"
- ח. במה שותפות ההורים ומה הברכה שבשותפות?

מצנת כיבוד אב ואם הוגדרה בחז"ל כמצווה החמורה שבחמורות (ירושלמי ריש פיאה). המצווה קשה מבחינה מעשית משום שחיובה הוא בכל עת ובכל שעה, ואין שיעור לחיוב הכבוד והמורא, כפי שלימדונו חז"ל: עד היכן כיבוד אב ואם? צאו וראו מה עשה בן נתניה באשקלון (קידושין לא ע"א). אולם נראה שהמצווה הוגדרה כקשה שבקשות לא רק משום שמחייבת היא מעשים בלי גבול של מידה וזמן, אלא בעיקר משום שמחייבת היא רגש פנימי עמוק והכרה במעמד האב והאם, שזהו עיקרו של כיבוד.

א. הוקש כבודם לכבוד המקום

נעמוד תחילה על מאמר חז"ל המגדיר את מעמד ההורים מבחינה הלכתית. וזו לשון הגמרא בקידושין (ל ע"ב): "ת"ר, נאמר 'כבד את אביך ואת אמך' ונאמר 'כבד את ה' מהונך' – השווה הכתוב אב ואם לכבוד המקום. נאמר 'איש אמו ואביו תיראו' ונאמר 'את ה' אלהיך תירא' – השווה הכתוב מוראם למורא המקום. נאמר 'מקלל אביו ואמו מות יומת' ונאמר 'איש איש כי יקלל אלהיו' – השווה הכתוב ברכת אב ואם לברכת המקום... וכן בדין, ששלושתן שותפים בו... הקב"ה ואביו ואמו. בזמן שאדם מכבד את אביו ואת אמו – אמר הקב"ה: מעלה אני עליהם כאלו דרתי עמהם וכבדוני".

דברים שאין להם שיעור
מכון 'צומת', אלון שבות תשס"ה

הגמרא משווה ומקישה את חיובי הבן להוריו לחיוב האדם לבוראו. היקש זה בא לא רק לציין את חומרת המצוות המוטלות על הבן, אלא להגדיר את מעמדו של האב כלפי בנו. אין זה היקש שרק הפסוקים גוזרים אותו בגזירה שווה, אלא סברא מובנת שמעמדו של האב מחייב יחס כאל הבורא יתברך, כלשון הגמרא: "וכן בדין, לפי ששלושה שותפים באדם". ואם כי קשה לערוך כל השוואה ודמיון לחיוב המורא והכבוד להקב"ה, הרי הוקש כבוד אב ואם ומוראם לכבוד ה' יתברך ומוראו, לא רק כגזירת הכתוב אלא כסברא מובנת מכוח מעמד ההורים.

ויש להבין היקש זה: כיצד אפשר לדמות את חיוב היחס של הנברא לבוראו, שבידו נפש כל חי, לחיוב היחס של הבן לאביו? כיצד אפשר לדמות את מצנת המורא מהקב"ה, שישודה יראת העונש ויראת הרוממות מגדולתו יתברך, לחיוב המורא של הבן מאביו ואמו? מהי הסברא המחייבת היקש זה – "לפי ששלושה שותפים באדם" – והרי כל שותפותם של ההורים בבניהם היא מכוחו יתברך שמידו הכל, וכיצד מחייבת שותפות ההורים יחס דומה אליהם?

נראה שהיקש זה בא להגדיר את מהות המצווה: מהו היחס הנדרש מהבנים כלפי אבותיהם, ומהו המעמד ההלכתי של האב כלפי בנו. בהיקש זה המפתח להגדרת ההלכה איזהו מורא ואיזהו כבוד, ומה כוח ההורים ביצירת בניהם ובעתידם, כפי שנבאר.

הרמב"ם והשו"ע, שדרכם לפרט את ההלכות המעשיות, מצאו לנכון לפתוח את הלכות כיבוד אב ואם בדברי הגמרא הללו, שהוקש כבוד אב ואם לכבוד המקום, וכן מוראם וקללתם. זאת משום שהיקש אינו רק מגדיר את חומרת המצווה, אלא ממנו עולה יסוד המצווה ופרטיה. כל הלכות כבוד אב ואם ומוראם – שורשם בהיקש זה, שהוקש כבודם לכבוד המקום, כדי לבאר הדברים נעמוד תחילה על גדר המצווה ופרטיה.

ב. איזהו כיבוד

הגמרא בקידושין מגדירה: "איזהו כיבוד? מאכיל ומשקה, מלביש ומכסה, מכניס ומוציא". במושכל ראשון נראה שחיוב הכבוד הוא לשרת את ההורים מבחינה מעשית, לגרום להם טוב והנאה כגמול על טובתם. אולם כיוון שהוקש כבודם לכבוד המקום – אין מקום לסברה זו, שהרי כיבוד ה' יתברך ודאי שאינו כגמול, וסיבתו ודאי שאינה ח"ו להחזיר טובה תחת טובה.

וזה לשון החינוך בשורש המצווה (מצווה לג): "משורשי מצווה זו, שראוי לו לאדם שיכיר ויגמול חסד למי שעשה עמו טובה, ולא יהיה נבל ומתנכר וכפוי טובה, שזו מידה רעה ומאוסה בתכלית לפני אלוהים ואנשים. ושיתן אל לבו כי האב והאם הם סיבת היותו בעולם, ועל כן באמת ראוי לו לעשות להם כל כבוד וכל תועלת שיוכל, כי הם הביאוהו לעולם, גם יגעו בו כמה יגיעות בקטנותו". ואם כי מבואר בדבריו שחיוב הכבוד הוא כגמול להורים "כי הם הביאוהו לעולם, גם יגעו בו כמה יגיעות", וזהו הגמול המעשי שמקבלים ההורים, אולם עיקר ההדגשה הוא לא התשלום של טובה תחת טובה, אלא בעיקר על רגש הכרת הטוב המתבטא ע"י המעשים, כפי שהדגיש בתחילת דבריו: "משורשי המצווה שראוי שיכיר ויגמול חסד... ולא יהיה נבל ומתנכר וכפוי טובה". וכן נראה בהמשך דבריו, שהמשיך להעמיק בשרשי המצווה, וז"ל: "וכשיקבע זאת המידה בנפשו, יעלה ממנה להכיר טובת האל ב"ה, שהוא סיבתו וסיבת כל אבותיו עד אדם הראשון, ושהוציאו לאוויר העולם וסיפק צרכו כל ימיו, והעמידו על מתכונתו ושלמות אבריו, ונתן בו נפש יודעת ומשכלת... ויערוך במחשבתו כמה וכמה ראוי לו להיזהר בעבודתו ברוך הוא". כלומר, עיקר המצווה הוא להשריש את הכרת הטוב, שהיא היסוד לחיוב הכבוד והעבודה לה' יתברך, שהוא הטוב והמטיב לכל. לדברי החינוך, לאחר שהוקש כבודם לכבוד המקום, הרי זה בא ללמד ונמצא למד: ממצנת כיבוד המקום ומוראו נלמד שהעיקר הוא היחס וההרגשה של הכרת הטוב; וממצנת כיבוד אב ואם שטובתם ניכרת לעיניים יש ללמוד על גודל החיוב של הכרת הטובה לבורא יתברך. יסוד זה מתבטא גם בשיעור המצווה.

ג. שיעור המצווה – עד היכן כיבוד אב ואם

אותה השוואה בין כבוד ההורים לבין כבוד המקום מתבטאת גם בשיעור המצווה ובדיניה. על שיעור המצווה נאמר בגמרא שם (לא ע"א): "בעו מיניה מרב עולא: עד היכן כיבוד אב ואם? אמר להם: צאו וראו מה עשה עובד כוכבים אחד באשקלון, ודמא בן נתינה שמו...". וכן מסופר בגמרא (שם ע"ב) על הכבוד שכיבד ר' טרפון את אמו, וכשבאה וקבלה לחכמים שמכבד אותה יותר מדי – אמרו לה: אם היה עושה כהנה וכהנה, עדיין לא הגיע לחצי כבוד שחייבתו תורה. עובדות אלה נפסקו להלכה ברמב"ם ובשו"ע, להודיע שאין למעשה שיעור וגבול לגודל החיוב של הכבוד. הבן חייב לכבד את הוריו בכל עת ובכל שעה, בכל

השיעורים והכיבודים שירצו. כהגדרת החינוך: "ראוי לו לעשות להם כל כבוד וכל תועלת שיוכל".

גם משיעור זה נראה שלא הכבוד המעשי הוא עיקר המצווה, כגמול של טובה תחת טובה. אמנם הטובה שחייב הבן להוריו גדולה היא עד מאוד, "כי הם הביאוהו לעולם", כהגדרת החינוך, "גם יגעו בו כמה יגיעות בקטנותו", כלשונו. ובודאי שרק משום כך חייב הבן לכבדם כבוד גדול; אולם קשה להבין שאין גבול לשיעור הגמול. זאת ועוד, הרי נפסקה ההלכה שחיוב מצנת כיבוד אב הוא משל אב. הבן חייב לעשות הכל – להאכילו, להשקותו ולשמשו בכל השימושים, אבל אינו חייב לעשות זאת משלו. וכבר נתבאר שאם אין לאב לאכול, וכופין על הבן להאכילו – עליו לעשות זאת רק מתורת צדקה, שהקרוב קרוב קודם. אולם מחיוב גמול, ודאי שעדיף שיגמול הבן להוריו ע"י שישלם להם בממונו, מאשר שישמשם וכבדם ויאכילם משלהם. מוכח מהלכה זו, שיסוד ההלכה הוא השימוש המעשי, המביא לידי הכרת הטוב, ולא תוצאות הכיבוד.

הלכה זו, שאין גבול ומידה לשיעור החיוב, יש בה כדי להגדיר את מהות המצווה שיסודה במעמד ההורים ואת חיובו של הבן כלפיהם. חיוב מבלי גבול ובלי קצבה אינו תמורה. חיוב בלי שיעור אינו התחייבות כלל, אלא שיעבוד. בדיני ממונות אין תוקף להתחייבות בלי גבול ובלי קצבה. אדם יכול להתחייב לעבוד שעות מסוימות, יכול הוא להתחייב לעשות רצון מסויים לחבירו, אבל אינו יכול להתחייב לעשות כל מה שירצה חבירו, כל זמן שאינו יודע מה ירצה ועל מה הוא מתחייב. רק עבד, שמקנה עצמו בקניין הגוף, חייב לעשות כל מה שבעליו רוצים בכל עת ובכל שעה, כיוון שקניינו הוא קניין הגוף, ומתחייב הוא שגופו יעבוד, ולא שיגיע לתוצאה כלשהי. ואם חייבה התורה לכבד את האב בכל עת ובכל שעה בכל מה שירצה האב, אין זו התחייבות שחייבים הבנים לאבותם אלא שעבוד הנובע ממעמד ההורים, שהבנים חייבים בו כעבד בפני רבו. גם דין זה של שיעור המצווה נלמד בהיקש, שהוקש כבודם לכבוד המקום. שכשם שאדם מקבל עליו עול מלכות שמיים כשעבוד לד' יתברך, כך הבן משועבד לאביו בקיום מצנת כיבוד, ואין שיעור לגודל חיובו כעבד שמשועבד לרבו.

ד. קיום המצווה ודרך הכיבוד

גם מדרך קיום המצווה מבחינה מעשית, מוכח שעיקרה הוא היחס של הבן למעמד ההורים, ולא הגמול והתמורה שההורים מקבלים ע"י הכבוד. וכך נאמר: "יש מאכיל לאביו פסיוני וטורדו מן העולם, ויש מטחינו בריחיים ומביאו לחיי העולם הבא" (קידושין לא ע"א-ע"ב), וכמעשה המבואר בירושלמי בבן שנאלץ להטחין אביו בריחיים, העסיקו בכבוד וזכה לחיי העולם הבא, ובבן שהאכיל אביו פסיונים והפסיד המצווה בזלזול בכבוד אביו. בן זה, למרות שהאכילו פסיונים, לא קיים המצווה כלל, שאין זה כבוד; ובן זה, שנאלץ להטחין אביו, בעצם העסקת אביו בכבוד – קיים המצווה, שעיקר המצווה הוא היחס של הבן כלפי אביו. וגדולה מזו שנינו בירושלמי והובא בתוס' בקדושין לא ע"ב (ד"ה ר' טרפון), על אמו של ר' ישמעאל שהיתה רוחצת את רגליו מתוך חיבה ושותה את המים, ר' ישמעאל לא רצה לתת לה לנהוג כן ובאה וקבלה לפני חכמים, ואמרו לו שניחנה שרצונה זה כבודה. ומבואר שקיום הרצון הוא עיקר מצנת כיבוד. זאת ועוד, עיקר המצווה הוא המעשה בפועל, ולא רק גרימת הכבוד להורים, כדברי הגמרא (בקידושין לא ע"ב): "חמשה בני סמכי הוה ליה לאבימי בחיי אביו, וכי הוה אתא רבי אבהו קרי אבבא, רהיט ואזיל ופתח ליה". אע"פ שיכול היה לספק את השירות ע"י בניו, קיים המצווה בעצמו, שהגישה היא עיקר המצווה.

ואמנם, נפסקה ההלכה שאב שמחל על כבודו – כבודו מחול. ולכאורה נראה שמצנת כיבוד תלויה ברצון ההורים, כזכות המגיעה להם ובידם לוותר על זכותם. אולם, אין פירוש הדבר שעיקר המצווה הוא הגמול המגיע להורים, משום שאין כוח ביד ההורים להפקיע את מצנת כיבוד אב; יכולים הם לקבוע מה רצונם ולמחול על כבוד שאינו רצוי להם, אבל אין בכוחם להפקיע את מעמדם ואת עצם החיוב שהבנים חייבים להם (ועיין מה שכתבנו בזה בספרנו 'בנין אב' ח"א סימן י').

ה. איזהו מורא

גם מצנת מורא אב ואם – עיקרה היא ברגש הפנימי העמוק המחייב את המורא, ולא רק בגינוני טכס וכבוד המובעים על ידי מורא. וזה לשון הגמרא (שם לא ע"ב): "מורא – לא עומד במקומו, ולא יושב במקומו, ולא סותר את דבריו, ולא מכריעו". אמנם בגמרא נזכרו רק חיובי המורא, ולא המורא עצמו, אולם ברור

שחיובים אלה צריכים להיעשות לא רק מתוך כיבוד המעמד אלא מתוך יראה פנימית עמוקה, כהוראת המילה 'מורא'. וראיתי בספר המקנה בקידושין, שדייק מדברי הגמרא שכל חיובים אלה שהוזכרו במצנת מורא הם אזהרות האוסרות פעולה מסויימת, שלא יעמוד במקומו ולא ישב במקומו ולא יסתור דבריו וכדומה, ואין בהם פעולה חיובית שצריך הבן לעשות בפועל לאביו מכוח מצנת מורא אב. והרי מצנת מורא יסודה מצנת עשה, ומה הפעולה החיובית המתחייבת מן המצווה? וכתב שבכלל "לא יסתור את דבריו", הוא לקיים למעשה כל ציווי שמצווה האב, שאם לא יעשה כרצונו – הוא בכלל סותר את דבריו. ועיין שם שדן בדברי המהרי"ק שהובאו ברמ"א בשו"ע, שאם אב מצווה לבנו שלא יישא אישה פלונית – אינו חייב לשמוע לו מכוח מצנת כיבוד אב, משום שהחיוב הוא רק כשגורם לאביו הנאה ויש בה כיבוד, ואם אין ברצון האב הנאה ישירה – אינו חייב לעשות רצונו. והסיק ה'מקנה' שחייב הוא מדין מורא (ועיין מה שכתב בזה ב'חזון איש' הל' כיבוד אב ואם).

ונראה, שעיקרה של מצנת מורא – מצנת עשה היא, וגם בהגבלות שהוזכרו בגמרא, שלא ישב במקומו ושלא יסתור דבריו, החיוב אינו רק השלילה – שלא ישב במקומו, אלא שלא ישב במקומו מתוך יראת הכבוד שהוא רוחש למעמד אביו; ושלא יסתור דבריו לא רק כאיסור, אלא מתוך יראה פנימית עמוקה, לפי שאינו במעמד המסוגל לבטל דברי אביו. וכך מגדיר הרמב"ם את המצווה: "ועד היכן מוראן? אפילו היה לובש בגדים חמודות ויושב בראש לפני הקהל, ובא אביו ואמו וקרעו בגדיו והכוהו בראשו וירקו בפניו, לא יכלימם אלא ישתוק ויירא ויפחד ממלך מלכי המלכים שציוהו בכך. שאילו מלך בשר ודם גזר עליו דבר שהוא מצער יתר מזה, לא היה יכול לפרכס בדבר; קל וחומר למי שאמר והיה העולם כרצונו" (הל' ממרים ו, ז). מבואר ברמב"ם שחיוב המורא אינו רק שלא להגיב על התנהגות ההורים בכל מצב כדי שלא להכלימם, שהרי האיסור להגיב להם ולהכלימם מתחייב מצד מצנת הכבוד, שחייב לכבדם ואסור לבזותם, כפי שכתב הרמב"ם בתחילת אותה הלכה – "עד היכן הוא כיבוד אב ואם? אפילו נטלו כיס של זהובים שלו והשליכו בפניו לים, לא יכלימם ולא יצער בפניהם ולא יכעוס כנגדם", ומה הוסיפה מצנת המורא? נראה, שהרמב"ם הדגיש במצנת מורא שיש חיוב נוסף – לא רק שישתוק אלא "יירא", שהשתיקה חייבת להיות מתוך מורא, ולא רק מתוך הכרח, שידע ויכיר בנפשו שאין לו זכות להתנגד לרצון אביו ואמו מכוח מעמדם כלפיו, לפי שציוהו הקב"ה על מוראם. והדברים

מפורשים בדברי הרמב"ם בהגדרתו את מצות מורא אב ואם בספר המצוות (עשה ריא), וזה לשונו: "שציוונו לירא מאב ואם, והוא שיתנהג עמהם כמנהג מי שהוא ירא ממנו שיענישהו כמו המלך, וילך עמהם כדרך שילך עם מי שיפחד ממנו, ויירא מהגיע לו ממנו מה שימאס. והוא אומרו יתעלה: 'איש אביו ואמו תיראו', ולשון ספרא: אי זה הוא מורא? לא יושב במקומו, ולא מדבר במקומו ולא סותר את דבריו", ומבואר שעיקרה של מצות המורא הוא הרגשת היראה המחייבת התנהגות הולמת למעמד ההורים, כלשונו – "שיתנהג עמהם כמנהג מי שהוא ירא ממנו שיענישהו כמו המלך". ונראה שאין הכוונה ליראה מדומה, שצריך להתנהג עם הוריו כמנהג מי שהוא ירא ממנו אע"פ שאין כל סיבה אמיתית המחייבת את היראה, לפי שקשה לאדם לעשות שקר בנפשו ולהעמיד פנים של מורא, ולא מסתבר שמדובר בדמיון לצורך הדגשת הכבוד והיראה. אלא מתוך שהוקש מוראם למורא המקום, הרי שכשם שיראת המקום נובעת מתוך רגש פנימי עמוק של יראת העונש ויראת הרוממות – גם מורא אב ואם מקורו ביראה זו. אולם יש להבין מה מקום ליראה זו באב ואם, שהם בשר ודם.

ו. מעמד ההורים כלפי בניהם

הבנה זו, שמורא ההורים הוא כדוגמת מורא מלך ומורא המקום, שהוא מתוך הכרה בעליונותם של ההורים על בניהם, מוכחת ממנהג ישראל. מנהג בישראל שהבנים מתברכים ע"י האבות. במחזורים רבים נזכר המנהג לברך הבנים בערב יום טוב ובערב יום הכיפורים, בסידור יעב"ץ הנקרא 'עמודי שמיים' הביא מנהג לברך הילדים בערב שבת ע"י האבות וע"י הרבנים, וכן נהגו בקהילות רבות שהבנים מנשקים ידי הוריהם בשבת כדי לקבל ברכתם. והביא ב'כף החיים' דברי 'פתח הדביר', שכתב: "טוב לומר לפני כן 'לשם ייחוד' – הרי אני מקיים מצות כיבוד אב ואם". האבות מברכים הבנים בשעה זו, כשהם מניחים ידיהם על ראש הבנים, ונראה שאין כאן רק תפילה שמתפללים האבות על הבנים, אלא ברכה שמאצילים האבות על בניהם. ידוע ומקובל הוא המנהג בכמה קהילות בישראל, שהבנים מסתופפים בשעת ברכת כוהנים תחת כנפות טלית האבות, והאבות פורסים את ידיהם עליהם כדרך המברכים. אמנם מצאנו מקור מפורש בתורה לברכת הבנים, בברכת יצחק ליעקב ועשיו ובברכת יעקב לבני יוסף; אולם מאבותינו הקדושים אין ראיה שברכו בתורת אבות, ואפשר לייחס ברכתם לגדולתם, ולא דווקא כאבות. אולם נראה שמנהגם של ישראל תורה היא, ואם

נהגו האבות לברך הבנים, והבנים להתברך דווקא ע"י האבות בדרך של ברכה ולא רק בתפילה – מסתבר שיש כוח וזכות בברכת ההורים על בניהם. מנהג זה מוכיח שמעמד ההורים על בניהם אינו רק מעמד מכובד יותר, המחייב גינוני כבוד, אלא מעמד של משפיע על הבנים, שבכוח האבות להשפיע ולגרום ברכה לבניהם מכוח היותם הורים. מכאן, שיראת ההורים אינה רק יראה מדומה, אלא כדוגמת היראה מפני מלך, שהיא יראה מכוחו כמשפיע וקובע. ויש להבין את הדברים: במה זכו ההורים עד שמעמדם על בניהם מחייב יראה זו.

ז. המקור לדברי הגמרא "לפי ששלושה שותפים באדם"

כדי להבין את מעמדם המיוחד של ההורים עד שהוקש כבודם לכבוד המקום, יש להבין את הסברא המחייבת היקש זה – "וכן בדין, לפי ששלושה שותפים באדם". מניין המקור לדברי חז"ל אלה? כיצד אפשר לייחס את חלק ההורים ביצירת הבן כשותפות לבריאתו של הקב"ה, שמידו הכל? ואין להבין הדברים כפשוטם, לפי שהם משתתפים בפועל ביצירת הבן, כפי שכתב החינוך, שהם סיבת היותו בעולם, ששותפות זו בלבד מחייבת יחס ומעמד, שהרי כל בעלי החיים נולדים דרך מולידיהם ואין לוולדות כל יחס כלפי הוריהם. וח"ו לייחס שותפות ביצירת הוולדות למולידיהם, שהרי הם רק הכלים דרכם נולדים הצאצאים.

ונראה שהמקור להסבר חז"ל הוא כדברי רבינו בחיי בפירושו לתורה, על הפסוק בבראשית (א, כח): "ויברך אותם אלהים ויאמר להם אלהים פרו ורבו ומלאו את הארץ". רבינו בחיי עומד על ייתור תיבה בפסוק: מאחר שנאמר כבר "ויברך אותם", היה צריך להשלים 'ויאמר להם פרו ורבו', כדרך שנאמר הפסוק בדגים, ומה החזרה "ויאמר להם אלהים"? וכתב: "ועל ברכה זו אמר 'ויברך אותם אלהים', שברכם בברכת אלהים". ובהמשך פירש דבריו: "ברכה שנייה היא ממצנת פריה ורביה, והיא שאמר 'ויאמר להם אלהים פרו ורבו ומלאו את הארץ', והזכיר בה שם אלהים כי בזה ישתתף האדם לאלהים, כעניין הכתוב 'קניתי איש את ה', ודרשו חז"ל: שלושה שותפים באדם – הקב"ה, אביו ואמו". וכוונתו, שמלבד ברכת "פרו ורבו", על ההולדה והמשך הדורות, נתברך האדם גם בברכת אלהים, בכוח יוצר ובורא, היוצר מעצמו ומשתתף עם הקב"ה ביצירת הוולד. שאין האדם דומה לשאר בעלי חיים: הוא אינו רק מוליד וגורם להמשך הדורות בדרך הטבע, כדוגמת העץ העושה חליפין ושאר בעלי החיים המולידים מטבעם.

האדם נצטווה על ההולדה מרצונו, ונתברך בכוח אלהים היוצר מעצמו ומשתתף באופן מעשי בקיום זרעו, ואינו רק הכלי שדרכו נוצר הבן. וזהו שאמר הכתוב "קניתי איש את ה'" – שהבן קנינו של האב כשותף גמור. ומכאן ששלושה שותפים באדם: הקב"ה, אביו ואמו, שהאב והאם מצווים ומבורכים בכוח אלוקים ביצירת הבן כשותפים מלאים¹.

ח. במה שותפות ההורים ומה הברכה שבשותפות?

רבינו בחיי ממשיך לבאר מה המעלה שבשותפות זו, וז"ל: "...וטעם המצווה היא שתהא ההולדה הכנה לקבל הנפש השכלית כדי להכיר בוראו ועבודתו, שאם לא כן – מותר האדם מן הבהמה אין". ונראה לבאר דבריו, שקיום האדם לא נעשה בדרך הטבע, כדרך כל שאר בעלי החיים הפרים ורבים בלי כל ציווי ומבלי כוח היוצר של ההורים, ולא כדרך העץ העושה חליפין מטבעו, אלא בכוח היוצר של ההורים. וסיבת הדבר היא, כלשונו: "כדי לקבל הנפש השכלית כדי להכיר את בוראו ועבודתו". הגוף הגשמי יכול להיווצר גם בדרך הטבע, בלי כל שיתוף, כלידת הבהמה, אולם החלק האלוקי שבאדם, מותר האדם מן הבהמה שהוא הנפש השכלית, ניתן לאדם רק מתוך רצון ודעה בציווי הבורא לאביו ואמו שיפרו ויירבו כרצונם ובציווי, ובשיתוף מלא של ההורים ביצירת בנם. וככל שישתתף האדם בדעתו הזכה בקיום המצווה, כך ישפיע יותר נפש שכלית על הבן להכיר בוראו ועבודתו, ועל כן האדם שהוא בעל נפש השכלית חייב בכבוד ומורא אביו ואמו, לפי ששותפים הם בבריאתו, ואין יצירתו דומה ליצירת בעלי החיים שאין בה שותפות, ודו"ק היטב".

לפי דברי רבינו בחיי, מובנים בטוב טעם דברי הגמרא בקדושין בהמשך המאמר שהזכרנו: "שלשה שותפין הן באדם: הקב"ה ואביו ואמו. בזמן שאדם מכבד את

1. ויש לציין את פירושו של רבינו בחיי בפסוק הטעמים בפסוק, שהמלה "אלהים" לאחר "ויאמר להם" אינה מוטעמת כמילה סמוכה ל"ויאמר להם". על המילים "ויאמר להם" הטעמים אזלא גרש (קדמא ואזלא), ואילו על המילה "אלהים" הטעם הוא רביע, ויש לקרוא בטעמים כפירוש רבינו בחיי: "ויאמר להם" בנפרד מ"אלהים", הסמוך ל"פרו ורבו", שזו תחילת הברכה – שיהיו כאלהים שותפים למצנת "פרו ורבו", וכוחם של ההורים ביצירת הולד מקנה להם מעמד של בורא כלפי בניהם, ומכאן ההיקש והסברא: "וכן בדין, ששלושה שותפים באדם".

אביו ואמו, אמר הקב"ה: מעלה אני עליהם כאילו דרתי ביניהם וכיבדוני". הקשר בין הדברים הוא, לפי שכל יסודה של מצות כיבוד אב ואם הוא משום ששלושה שותפים באדם, היות האדם שותף מלא ביצירת בנו ולא רק הכלי דרכו נוצר הבן מחייבת את מצות כיבוד אב ואת היחס הנכון להורים כבוראים. עיקרה של שותפות זו, כדברי רבינו בחיי אינו ביצירת גופו של אדם, שהרי גם הבהמה מולידה ואינה שותפה, אלא במותר האדם מן הבהמה – "והיא הנפש השכלית להכיר את בוראו ועבודתו", בחלק הרוחני שבידם. אדם המכיר טובה לאביו ואמו ומכבדם כשותפים, מכיר הוא למעשה בערך העליון של מותר האדם מן הבהמה, והוא בעבודת ה', ולכן כיבוד אב ואם מקורו בכיבוד ה' יתברך. על כן, כל המכבד את אביו ואמו – מעלה עליו הכתוב כאילו דרתי ביניהם וכיבדוני. הכיבוד של האב כשותף הוא כיבוד החלק הרוחני שבידו, וזה כבודו יתברך, וזה עומק המושג "הוקש כבודם לכבוד המקום".

בזה יש לפרש גם את דברי הגמרא ביבמות סג ע"ב, "כל מי שאינו עוסק בפריה ורביה... כאילו ממעט הדמות, שנאמר: 'כי בצלם אלהים עשה את האדם', וכתב בתריה: 'ואתם פרו ורבו'". ויש להבין מה הקשר בין מצות פריה ורביה לבין עצם דמותו של האדם. ולדברינו ניחא, שהרי דמותו של האדם היא הנפש השכלית, החלק הרוחני, שהיא מותר האדם מן הבהמה, כפי שפירש רש"י בחומש: "בדמותנו – להבין ולהשכיל". והרי העוסק בפריה ורביה נעשה שותף להקב"ה כיוצר לגבי בנו, ואם לא נתעסק – כאילו מיעט את הדמות, לא קיבל כוח יוצר ולא הגביר את הנפש השכלית.

שותפות ההורים ביצירת בניהם, שמקורה כדברי רבינו בחיי בכוח ההורים כיוצרים וכשותפים בלידת הבנים, מקנה להורים מעמד של בוראים כלפי בניהם. לכן, בדין הוא שהוקש כבודם לכבוד המקום ומוראם למורא המקום, ויחס הבנים להוריהם חייב להיות כיחס של נבראים לבוראים.

מצוות הכבוד והמורא אינם רק חיובים מעשיים, אלא חיוב של רגש עמוק המכבד ומעריך את האב כסיבה להיותו בעולם. ההורים אינם יוצרים בלבד; בכוח ההורים, בברכתם ובקללתם, להשפיע על עתיד בניהם, וזה המקור לזכות אבות וברכתם.